

فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۹، شماره پیاپی ۳۵، پاییز ۱۳۹۸

شاپای چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپای الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳

<http://jzpm.miau.ac.ir>

مقاله پژوهشی

تحلیل پتانسیل‌های عمق ژئوپولیتیک مناطق غرب ایران در مواجهه با تحریم‌های غرب

سعید زینتی: دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران

پیروز مجتهدزاده^۱: دانشیار جغرافیای سیاسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران

حیدر لطفی: دانشیار جغرافیای سیاسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران

پذیرش: ۱۳۹۸/۴/۳۰

صص ۱۳۶-۱۲۱

دریافت: ۱۳۹۸/۲/۱۰

چکیده

منطقه غرب بخشی از عمق ژئوپولیتیک جمهوری اسلامی ایران است که از بدو پیروزی انقلاب اسلامی با تحریم و فشارهای امریکا مواجهه بوده است. این منطقه از نظر مولفه‌های جغرافیایی، اقتصادی و نظامی و استراتژیک از پتانسیل‌های قابل اتکایی برخوردار است. هدف این مقاله بررسی پتانسیل‌های عمق ژئوپولیتیک غرب ایران در مواجهه با تحریم‌های غرب است. سؤال اصلی مقاله این است منطقه غرب کشور در ارتقاء پتانسیل‌های عمق ژئوپولیتیک ایران در مقابله با تحریم‌های همه جانبه غرب چه نقشی می‌تواند ایفا نمایند؟ نتایج نشان می‌دهد که آمایش سرزمینی می‌تواند به عنوان تاکتیکی برای مقابله با فشارهای بیرونی از سوی کشورها اتخاذ شود. در این حالت می‌توان گفت که آمایش سرزمینی نوعی سازماندهی و چینش نیروهای داخلی برای مقابله با هجوم نیروهای خارجی است. با توجه به این که هدف تحریم‌ها این است که ایران نتواند نیازهای عمدتاً اقتصادی داخلی خود را از بیرون تأمین کند. آمایش سرزمین مناطق ایران از جمله غرب کشور می‌تواند با ارزیابی نظام‌مند عوامل طبیعی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و... راهی برای تشویق و کمک به جامعه بهره‌برداران در انتخاب گزینه‌هایی مناسب برای افزایش و پایداری توان سرزمینی در جهت برآورد نیازهای جامعه بگشاید. روش انجام این تحقیق با توجه به موضوع و اهداف و شیوه گردآوری اطلاعات به صورت توصیفی-پیمایشی است. بر این اساس جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و مراجعه به پایگاه‌های داده و جستجوی اینترنتی مقالات دارای درجه علمی معتبر و استفاده از پرسشنامه خواهد بود.

واژه‌های کلیدی: غرب کشور، آمایش سرزمین، عمق ژئوپولیتیک، تحریم‌های غرب.

^۱ نویسنده مسئول: pirouz_mojtahedzadeh@hotmail.com، ۰۹۳۵۱۰۶۴۸۱۰

مقدمه:

حوادث ۱۱ سپتامبر و نابودی برج‌های دوقلو در نیویورک، زمینه و بهانه لازم برای عمق‌بخشی راهبردی آمریکا در هارتلند جهان و منطقه قلب انرژی جهان (که اهمیت آن در سال‌های آینده ده‌ها برابر خواهد شد) با تصرف عراق، فراهم نمود و حضور نظامی آمریکا را در یکی از مناطق منحصر به فرد ژئواستراتژیک جهان یعنی افغانستان (برای کنترل روسیه-چین-هند و ایران) به ارمغان آورد که این سیاست در سال‌های اخیر هم ادامه دارد؛ اما با قدرت گرفتن مجدد روسیه و همچنین ظهور قدرت‌های جدید جهانی همچون چین، روند بین‌المللی به سمت راهبرد چند قطبی گرای سوق پیدا کرده است. در این راستا جمهوری اسلامی ایران نیز ضمن وقوف به اهمیت بکارگیری این راهبرد، توانسته تا حدی عمق ژئوپولیتیک خود را در سطح جهانی و بویژه منطقه حساس خاورمیانه گسترش دهد. تعریف راهبرد عمق ژئوپولیتیک با توجه به بعد و زمینه مورد بررسی، متفاوت است به گونه‌ای که تعریف عمق ژئوپولیتیک در بعد دفاعی با تعریف آن در بعد اقتصادی تفاوت دارد ولی کلیت مفهومی آن یکسان است. کلیت مفهومی عمق ژئوپولیتیک عبارت است از هر چیزی که نقطه قوت برای کشوری و نقطه تهدید برای کشور رقیب محسوب شود و بتواند نقش بازدارندگی را برای کشور دارنده آن، بازی کند (جهانتبغ و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۳۹).

عمق ژئوپولیتیک در بعد جغرافیایی و ژئواستراتژیک عبارت است از برخوردار بودن از پهنای مناسب جغرافیایی در داخل و قدرت تأثیرگذاری در محیط پیرامونی. از نظر فرهنگی و اعتقادی، ایران در مرکزیت جهان اسلام قرار گرفته است. به طوری که در روند تحولات آینده جهان، می‌تواند با بعضی از کشورهای منطقه نقش پررنگی را بازی کند. گستردگی تمدنی ایرانی-اسلامی و فرهنگ ایرانی اسلامی و میراث گران‌بهای آن و گذشته تاریخی درخشان این سرزمین، پیوند عمیق فرهنگی، فکری و جغرافیایی با کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس، پاکستان و کشورهای همسایه غربی یعنی عراق و ترکیه تا شاخ آفریقا، منطقه‌ای استراتژیک را به وجود آورده است که نشان دهنده امکانات بالقوه و بالفعل برای گسترش همکاری‌های دو جانبه و چند جانبه منطقه‌ای و جهانی است (مهکوبی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۴۴). برخورداری از تاریخ و تمدنی کهن، با غنای فرهنگ اسلامی و دینی و وجود آثار تاریخی مناسب در کشور و قابلیت صدور کالاهای فرهنگی و دینی به ورای مرزهای جهان اسلام، به جمهوری اسلامی ایران جایگاه ویژه‌ای جهت نفوذ فرهنگی-تمدنی در جهان اسلام بخشیده است؛ اما جمهوری اسلامی ایران با آرمان‌ها و ارزش‌های ساختاری، هنگامی از حیات تثبیت شده‌ای برخوردار می‌گردد که بتواند به عنوان بازیگری فعال در چارچوب اصول و قواعد تعریف شده منطقه‌ای و نظام بین‌المللی به بازی خود استمرار و استحکام بخشد. بدیهی است هرگونه تأثیرگذاری در منطقه منوط به افزایش حوزه نفوذ و عمق‌بخشی استراتژیک در جهان اسلام است (همان، ۱۳۹۵).

عمق ژئوپولیتیک ایران در بعد جغرافیایی به خاطر پهنای عرضی و طولی کشورمان و وجود معارضات و موانع طبیعی از جمله صحراهای بسیار و کوه‌های سر به فلک کشیده و... همه و همه نشان از عمق ژئوپولیتیک کشورمان دارد که زمینه را برای دفاع در مقابل تهاجم احتمالی دشمن بر اساس دکترین دفاعی کشورمان (جنگ نامتقارن) و همچنین برخورداری از ضریب بالای پدافند غیر عامل برای حفظ ساختارهای کشور فراهم نموده است (افضلی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۴). قرار گرفتن ایران در منطقه حساس جنوب غرب آسیا که محل تلاقی و راه ارتباطی اروپا به جنوب و جنوب شرقی آسیا (محل زندگی بیش از یک سوم جمعیت جهان) و پل ارتباطی میان سه قاره اروپا، آسیا و آفریقا می‌باشد، امکان دسترسی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز به آب‌های آزاد از طریق ایران را فراهم نموده است. این امر کشور ما را خواسته یا ناخواسته در متن تحولات مهم جهانی و بین‌المللی قرار داده است. هدف این مقاله بررسی پتانسیل‌های عمق ژئوپولیتیک غرب ایران در مواجهه با تحریم‌های غرب است. سؤال اصلی رساله این است مناطق غربی کشور در ارتقاء پتانسیل‌های عمق ژئوپولیتیک ایران در مقابله با تحریم‌های همه جانبه غرب چه نقشی می‌توانند ایفا نمایند؟

رویکرد نظری:

میان وزن ژئوپولیتیک کشورها و قدرت ملی و حوزه‌ی نفوذ کشورها رابطه تناظری و تقارنی برقرار است. بدین صورت که وزن ژئوپولیتیک یک کشور، که به عوامل ثابت قدرت ملی اطلاق می‌شود (حافظ نیا، ۱۳۷۹: ۲۱۱) مشخص کننده موقعیت قدرت ملی یک کشور و منزلت ژئوپولیتیکی آن کشور در نظام بین‌الملل است. همچنین وزن و منزلت ژئوپولیتیک، بر استراتژی ملی یک کشور در منطقه و جهان اثر می‌گذارد و حوزه‌ی نفوذ کشور را در آن مشخص می‌نماید. به طور متقابل کیفیت و کمیت حوزه‌ی نفوذ کشورها نیز بر وزن ژئوپولیتیک و قدرت ملی آن‌ها تأثیر می‌گذارد. گستره‌ی منافع کشورهای ضعیف، معمولاً محلی، منطقه‌ای و محدود است. در جغرافیای سیاسی به یک فضای جغرافیایی که از یک سلسله پدیده‌های مشابه از نظر فیزیکی و انسانی و عوامل پیوند دهنده‌ی اجزای تشکیل دهنده‌ی آن محیط برخوردار باشد، منطقه گفته می‌شود. از نظر فیزیکی یک منطقه باید محیط یکپارچه‌ای باشد یا حداقل دارای ویژگی‌های جغرافیایی و استراتژیک مشابهی مثل واقع شدن در یک شبه جزیره مانند کشورهای واقع در شبه جزیره‌ی عرب یا واقع شدن برگرد یک دریا مانند

کشورهای ساحلی خلیج فارس باشد (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۱۹۵). در جغرافیای سیاسی هر فضای جغرافیایی که فرایند چهار مرحله‌ای (شکل سرزمینی، شکل نمادی، شکل نهادی و شکل تثبیت شده) پشت سر گذارد قابلیت اطلاق منطقه را کسب می‌کند (احمدی پور و همکاران، ۱۳۸۹: ۸۰). تعریف مفهومی راهبرد عمق استراتژیک عبارت است از هر چیزی که نقطه قوت برای کشوری و نقطه تهدید برای کشور رقیب محسوب شود و بتواند نقش بازدارندگی را برای کشور دارنده آن، بازی کند. کنث ای. بولدینگ مدلی از منازعه و ستیز بر سر قلمرو مکانی از مفاهیم اساسی مدل بولدینگ، عمق استراتژیک است. به نظر او، عمق استراتژیک به معنای توانمندی بازیگر در جذب یک حمله به درون خاک خود است؛ به طوری که بتواند زیرساخت‌های سیاسی، کشاورزی، اقتصادی، امنیتی و صنعتی‌اش را از آسیب محفوظ نگه دارد. بین دولت‌ها یا گروه‌های غیردولتی را بر مبنای نظریه‌ی اقتصادی رقابت فضایی ارائه کرد (جوئر، ۱۳۷۳: ۲۴۴). به نظر دید ایستون^۲، عمق استراتژیک به ظرفیت زمینی و مکانی نظامی یک کشور اشاره دارد؛ اعم از اینکه یک کشور دارای وسعت سرزمینی بالا باشد تا در صورت حمله‌ی دشمن بتواند از خود دفاع کند و همچنین فرصت درنگ و تفکر نظامی داشته باشد یا ابزارهای نظامی مانند موشک‌های دوربرد و مکان‌های مناسب برای پرتاب آن به منظور آسیب به دشمن را داشته باشد (ساندرز، ۱۳۸۰: ۲۵۱). داود اوغلو^۳ با انتشار اثر عمق استراتژیک توانست این مفهوم را با تحلیل سیاست خارجی (در مصداق ترکیه) گره بزند. او در طرحش عمق استراتژیک را مبتنی بر عمق جغرافیایی و عمق تاریخی تعریف می‌کند. بدین معنا که اگر کشوری از عمق تاریخی بهره‌مند باشد، از عمق جغرافیایی هم برخوردار است و لذا می‌تواند در مناطق مختلف نقش‌آفرینی کند. عمق استراتژیک و به عبارتی قدرت استراتژیک عبارت از قدرتی حاصل از تصویر مثبت یک کنش‌گر نزد سایر کنش‌گران مبتنی بر مؤلفه‌های معنایی (هویت) و مادی است که در بستر تعاملات اجتماعی خود (داخلی و بین‌المللی) به دست آورده است. این همان تعریفی است که وجه مشترکی با عزت ملی نیز دارد. ماهیت معنایی و هویتی همان عزت ملی است که با منافع ملی مادی متفاوت است (برادن و شلی، ۱۳۸۳: ۲۴).

منطقه مورد مطالعه:

غرب ایران ناحیه غربی ایران شامل سه استان نوار مرزی کردستان، کرمانشاه و ایلام همراه با همدان و لرستان می‌شود که گاه استان‌های آذربایجان غربی و خوزستان را نیز شامل می‌شود. از شهرهای مهم آن سنندج، کرمانشاه، ایلام، همدان، به علاوه ارومیه و اهواز است. در گذشته، قسمت عمدۀ و غربی از ناحیه جبال (عراق عجم) بوده است. در سال ۱۳۱۶ این ناحیه به طور عمدۀ به‌عنوان استان غرب یکی از شش استان ایران و سپس به عنوان استان پنجم از ده استان ایران بوده است (باقری و همکاران، ۱۳۹۵). مساحت تقریبی منطقه مورد مطالعه ۱۰۲ هزار کیلومتر مربع بوده که بین عرض ۳۶-۳۳ درجه شمالی و طول ۵۱-۴۵ درجه شرقی قرار دارد.

استان خوزستان: این استان با مساحتی بالغ بر ۶۷ هزار و ۲۸۲ کیلومتر مربع در جنوب غربی ایران قرار دارد که از شمال به استان لرستان، از شمال شرق به استان اصفهان، از شمال غرب به استان ایلام، از شرق و جنوب شرقی به استان‌های چهارمحال و بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد، از جنوب به خلیج فارس و از غرب به کشور عراق محدود می‌شود. جمعیت کنونی استان چهار میلیون و ۲۳۴ هزار نفر برآورد شده که ۳۳ درصد آن را روستائیان تشکیل می‌دهند. همچنین از مجموع جمعیت استان، ۵۰/۹۲ درصد را مردان و ۴۹/۸ درصد آن را زنان تشکیل داده‌اند. آب و هوای استان خوزستان در مناطق کوهستانی و مرتفع با تابستان‌های معتدل و زمستان‌های سرد، در نواحی کوهپایه‌ای دارای آب و هوای نیمه بیابانی و در نواحی پست و جلگه‌ای هرچه به سمت جنوب و جنوب شرقی بیابانی وجود دارد. زمستان‌های این استان به‌ویژه در نواحی جنوب و جنوب شرقی استان عمدتاً کوتاه و معتدل و تابستان‌های آن طولانی و گرم است به طوری که حداکثر مطلق درجه حرارت در شهرهای اهواز، آبادان و دزفول در تابستان به ترتیب ۵۰ و ۴۱ و ۵۰ درجه می‌رسد معمولاً در تیرماه به بالاترین حد خود و در بهمن ماه به پایین‌ترین میزان خود در طول سال می‌رسد و در این ناحیه تعداد روزهای یخبندان بسیار اندک است. وجود تالاب هور العظیم، باتلاق‌ها، نزارها و سواحل زیبای خلیج فارس در جنوب و کوه‌های بلند و برف‌گیر در تمامی نقاط شمالی استان و جلگه بسیار پست و گرم شرق خوزستان، دورنما و چشم‌اندازها و اقلیم‌های متفاوتی به ویژه در فصل بهار در چهار سوی استان فراهم آورده است. دسترسی به آب‌های آزاد در طول سواحل جنوبی و داشتن رودخانه‌های متعدد و پر آب که از هزاره‌های پیش از میلاد زیستگاه اقوام کهن ایرانی و مهد تمدن و کشت و کار و آبیاری بوده، از زیرساخت‌های اصلی اکوتوریسم خوزستان محسوب می‌شود. همچنین وجود دریاچه پشت سدهای استان از جمله دز که به عنوان ششمین سد مرتفع جهان شناخته شده، کارون ۳، کرخه و سدهای شهید عباس پور و خلیل خان (چهل بری) امکانات فراوانی برای بهره‌برداری‌های گردشگری در این استان فراهم آورده است (پشتدار، ۱۳۷۶).

². David Easton

³. Ahmet Davutoğlu

استان ایلام: یکی از استان‌های غرب کشور ایران است که در باختر این کشور و در ناحیه‌ای کوهستانی و نیمه گرم قرار گرفته است. مرکز این استان شهر ایلام است. استان ایلام از غرب با کشور عراق، از جنوب با استان خوزستان، از شرق با استان لرستان و از شمال با استان کرمانشاه همسایه است. این استان از استان‌های جنگلی ایران است و به خاطر زیبایی طبیعتش از آن با نام عروس زاگرس نیز یاد می‌شود. پیش از دوره رضاشاه به این ناحیه پشتکوه می‌گفتند.

استان کردستان: یکی از استان‌های کردنشین در غرب ایران است. این استان از سمت غرب به منطقه خودمختار کردستان کشور عراق، از سمت شرق به استان همدان، از سمت شمال به استان آذربایجان غربی و از سمت جنوب به استان کرمانشاه محدود شده است. ساکنان استان کردستان به زبان کردی سخن می‌گویند. مرکز این استان، شهر سنندج است. زبان کردی امروزی دارای بیش از هفتاد درصد زبان اصیل ایرانی (پهلوی) را دارا است شما در کردستان شاهد مردمی خونگرم و بسیار مهمان‌نواز خواهید بود ویژگی‌هایی که ایرانیان کهن را با آن می‌شناختند. برای علاقه‌مندان به اکوتوریسم - طبیعت‌گردی، کوهستان‌ها و مناظر طبیعی استان کردستان بسیار منحصر به فرد است.

استان کرمانشاه: در غرب ایران واقع شده است. جمعیت این استان بنا بر برآوردهای سال ۲۰۰۶ ۱۹۰۲۷۶۰ نفر است. مرکز این استان شهر کرمانشاه است که دارای حدود ۷۶۵۰۷۵ نفر جمعیت است که ۱۴۱۰ متر از سطح دریا ارتفاع دارد. این استان در گذشته یکی از مراکز ساسانیان بوده است و از همین دوره آثار بسیار زیاد و ارزشمندی در این استان مانند تاق بستان، کتیبه بیستون و معبد آناهیتا باقی مانده است و در طی سده‌های گوناگون نیز به دلیل جایگاه ویژه راهبردی این شهر دارای اهمیت ویژه‌ای بوده است. امروزه نیز از مهم‌ترین شهرهای غرب ایران به شمار می‌رود. استان کرمانشاه یا استان کرمانشاهان با مساحت ۲۴۶۴۰ کیلومتر مربع، هفدهمین استان ایران از نظر وسعت به شمار می‌رود. مختصات جغرافیایی کامل استان کرمانشاه بر روی کره زمین از طول جغرافیایی ۴۵ درجه و ۲۰ دقیقه و ۳۹ ثانیه شرقی تا ۴۸ درجه و ۱ دقیقه و ۵۸ ثانیه شرقی و از عرض جغرافیایی ۳۳ درجه و ۳۷ دقیقه و ۸ ثانیه شمالی تا ۳۵ درجه و ۱۷ دقیقه و ۸ ثانیه شمالی است. استان کرمانشاه که ۵/۱ درصد مساحت کشور را دربرمی‌گیرد، از استان‌های غربی به شمار می‌آید که با کشور عراق مرز مشترک دارند. این استان از شمال به استان کردستان، از جنوب به استان لرستان و ایلام، از شرق به استان همدان و از غرب به کشور عراق محدود می‌شود. مرکز استان کرمانشاه، شهر کرمانشاه است. بر اساس آخرین تغییرات در ۱۳۹۰ استان کرمانشاه از ۱۴ شهرستان، ۳۱ شهر، ۳۱ بخش و ۸۴ دهستان تشکیل شده است (حافظ نیا و همکاران، ۱۳۸۴).

کهگیلویه و بویراحمد: یکی از استان‌های کشور ایران است. مرکز آن شهر یاسوج است و با مساحتی حدود ۱۶ هزار و ۲۴۹ کیلومتر مربع، سرزمینی نسبتاً مرتفع و کوهستانی است. جمعیت کهگیلویه و بویراحمد بر پایه سرشماری مرکز آمار ایران در سال ۱۳۸۵ برابر با ۶۳۴۲۹۹ نفر بوده که ۵۲ درصد آن‌ها در روستاها و مابقی در شهرها سکونت دارند (پیشگاهی فرد و سلطانی خلیفانی، ۱۳۸۸).

استان لرستان: از استان‌های غربی ایران است. این استان ۲۸۳۰۸ کیلومتر مربع مساحت و بیش از یک میلیون و ۷۶۰ هزار نفر جمعیت دارد. نرخ بیکاری در لرستان با ۲۰/۲ درصد بالاترین نرخ بیکاری در ایران است. این استان سیزدهمین استان کشور از نظر جمعیت است و یکی از استان‌های پرجمعیت ایران به شمار می‌رود. خرم‌آباد مرکز استان است. طبق آمار سال ۱۳۸۵، خرم‌آباد بیستمین شهر بزرگ کشور است. لرستان سرزمینی کوهستانی است و غیر از چند دشت محدود، سراسر آن را کوه‌های زاگرس پوشانده است. اشتهارکوه با ۴۱۵۰ متر ارتفاع بلندترین نقطه استان واقع در حدفاصل شهرستان‌های دورود، ازنا و الیگودرز و پست‌ترین نقطه آن در جنوبی‌ترین ناحیه استان واقع شده و حدود ۵۰۰ متر از سطح دریا ارتفاع دارد. بر اساس یافته‌های باستان‌شناسی این منطقه یکی از نخستین سکونتگاه‌های قدیمی بشر است و مفرغ لرستان از شهرت باستان‌شناسی زیادی برخوردار است. لرستان تنها استان ایران است که به دلیل اهمیت فوق‌العاده تاریخی یکی از ۴ بخش اصلی موزه ملی ایران را به خود اختصاص داده است. این ۴ بخش اصلی عبارت‌اند از پیش از تاریخ، تاریخی و لرستان، دوران اسلامی، مهر و سکه، استان لرستان سومین استان پرآب کشور است و ۱۲ درصد آب‌های کشور را در اختیار دارد. این استان علی‌رغم غیرمردمی بودن خسارت‌های بسیاری در جریان جنگ ایران و عراق متحمل شده است (پیشگاهی فرد و سلطانی خلیفانی، ۱۳۸۸).

استان آذربایجان غربی: یکی از ۳۱ استان ایران است که در منطقه آذربایجان در شمال غربی این کشور قرار دارد و مرکز آن شهر ارومیه است. این استان با داشتن حدود ۱۰۰۰ کیلومتر راه اصلی و بزرگراه که از شمالی‌ترین نقطه استان (مرز بازرگان) تا جنوبی‌ترین منطقه آن (بوکان) را به هم متصل می‌کند و از امکان ارتباطات زمینی مناسبی برخوردار است. این استان تنها استان ایران است که با ترکیه هم مرز است. استان آذربایجان غربی در شمال غربی ایران قرار دارد و از شمال به جمهوری آذربایجان و ترکیه، از مغرب به کشورهای ترکیه و عراق، از شرق به استان آذربایجان شرقی و استان زنجان و از جنوب به استان کردستان محدود است. مساحت استان برابر ۳۷۰۵۹ کیلومتر مربع است که سیزدهمین استان بزرگ کشور محسوب می‌شود و ۲۲۵ درصد مساحت کل کشور را تشکیل می‌دهد. جمعیت استان آذربایجان

غربی طبق سرشماری سال ۱۳۸۵، ۲۸۷۳۴۵۹ نفر است که ۴/۰۸ درصد جمعیت کل کشور را در خود جای داده است و از این لحاظ هشتمین استان پرجمعیت کشور به شمار می‌آید (حافظ نیا و همکاران، ۱۳۸۴).

استان آذربایجان غربی یکی از مناطق کوهستانی کشور است و توپوگرافی متنوع و گسترده‌ای دارد. بر اساس ساختار طبیعی استان، اکوسیستم‌های ویژه‌ای از ترکیب گیاهان در سطوح مختلف پوشش گیاهی در سطوح مختلف توپوگرافی به وجود آمده است که اهم آن‌ها به شکل جنگل‌ها و مراتع خودنمایی می‌کنند. این استان یکی از مناطق مستعد کشاورزی است. علاوه بر این وجود ایلات و عشایر در دامداری استان نقش قابل توجهی دارد. این استان از نظر اکتشاف و بهره‌برداری منابع معدنی نسبت به سایر استان‌ها در وضع مطلوبی قرار ندارد. بررسی ترکیب کارگاه‌های موجود استان نیز نشان می‌دهد که دو گروه صنعتی کانی‌های غیرفلزی و غذایی - دارویی در بین سایر صنایع بالاترین تعداد میزان اشتغال را دارد. از جمله معادن این استان می‌توان به معادن مصالح و سنگ‌های ساختمانی، گرانیت، میکا، زرنیخ، تالک، تراورتن، طلا، خاک نسوز و پوکه معدنی اشاره کرد. استان آذربایجان غربی در سال ۱۳۸۵ دارای ۱۷ شهرستان، ۳۶ بخش، ۳۶ شهر، ۱۰۹ دهستان و ۳۷۲۸ آبادی است و مرکز آن شهر تاریخی ارومیه بوده است. از لحاظ وسعت ارومیه بزرگ‌ترین و شهرستان شوط کوچک‌ترین شهرستان‌های استان هستند. اهمیت مسئله برنامه‌ریزی آمایش سرزمین یا برنامه‌ریزی فضایی، مقوله‌ای است که بر آن تأکید شده است و برخی جوانب مهم این گونه برنامه‌ریزی معرفی شد.

جدول ۱- مشخصات کلی منطقه مورد مطالعه

نام استان	جمعیت (سال ۱۳۹۵)	مساحت	تأسیس	مرکز	کد استان	شهرهای مهم	مختصات مرکز استان
آذربایجان غربی	۳۲۶۵۲۱۹	۳۷۴۱۱	۱۳۱۶	ارومیه	چهارم	خوی، بوکان و مهاباد	۳۷°۵۲′۹۶″ شمالی ۴۵°۰۴′۵۴″ شرقی
ایلام	۵۸۰۱۵۸	۲۰۱۳۳	۱۳۵۳	ایلام	شانزدهم	دهلران، ایوان و آبدانا ن	۳۳°۶′۳۸″ شمالی ۴۶°۴۲′۲۶″ شرقی
خوزستان	۴۷۱۰۵۰۹	۶۴۰۵۵	۱۳۱۶	اهواز	ششم	دزفول، آبادان و بندر ماهشهر	۳۱°۵۳′۱۷″ شمالی ۴۹°۰۸′۳۲″ شرقی
کردستان	۱۶۰۳۰۱۱	۲۹۱۳۷	۱۳۳۷	سنندج	دوازدهم	سقز، مریوان و بانه	۳۵°۳۰′۲۹″ شمالی ۴۷°۰۰′۲۶″ شرقی
کرمان	۳۱۶۴۷۱۸	۱۸۱۷۸۵	۱۳۱۶	کرمان	هشتم	سیرجان، رفسنجان و جیرفت	۳۰°۲۸′۲۷″ شمالی ۵۷°۰۶′۷۰″ شرقی
کرمانشاه	۱۹۵۲۴۳۴	۲۴۹۹۸	۱۳۱۶	کرمانشاه	پنجم	اسلام‌آباد غرب، کنگاور و جوانرود	۳۴°۳۴′۴۸″ شمالی ۴۶°۴۲′۵۵″ شرقی
کهگیلویه و بویراحمد	۷۱۳۰۵۲	۱۵۵۰۴	۱۳۵۵	یاسوج	هفدهم	دوگنبدان، دهدشت و یاسوج	۲۵°۴۷′۳۹″ شمالی ۵۱°۰۶′۳۶″ شرقی
لرستان	۱۷۶۰۶۴۹	۲۸۲۹۴	۱۳۵۲	خرم‌آباد	پانزدهم	بروجرد، دورود و کوه‌دشت	۳۳°۴۶′۶۶″ شمالی ۴۸°۰۲′۳۵″ شرقی

منبع: (<https://www.amar.org.ir>)

همان طوری که در جدول فوق قابل مشاهده است منطقه مورد مطالعه این مقاله برشی جغرافیایی از غرب ایران است که شامل ۸ استان می‌شود که دارای ویژگی‌های جغرافیایی مشابهی مانند موقعیت جغرافیایی، نوع ناهمواری‌ها و نیز ویژگی‌های جغرافیایی انسانی هستند. در واقع با نگاهی کلان، راهبردی و استراتژیک به نقشه ایران می‌توان گفت که منطقه مورد مطالعه این مقاله تا حد زیادی بایستی در برنامه‌ریزی‌ها به صورت پیوسته و هم پیوند در نظر گرفته شود که هم از نظر نقاط قوت و ضعف و هم از نظر فرصت‌ها و تهدیدات وضعیت تا حدودی یکسان بر این منطقه حاکم است.

یافته‌های تحقیق:

تحلیل سوات استان‌های غربی ایران:

جدول ۲- تحلیل سوات مناطق غربی کشور

فرصت‌ها(بیرونی)	تهدیدها(بیرونی)
۱O = همسایگی با کشورهای عراق و ترکیه ۲O = داشتن پیوندهای قومی با اقوام عراق و ترکیه ۳O = ناامنی و جنگ در عراق ۴O = آب و هوای گرم و نامناسب استان‌های شرقی و جنوبی کشور ۵O = موقعیت دفاعی مطلوب این مناطق نسبت به خلیج فارس ۶O = کمبود نیروی کار در مناطق مجاور ۷O = بازارهای اقتصادی عراق و ترکیه	۱T = بحران خیز بودن عراق ۲T = تنش‌های فی‌مابین ایران و گروه‌های کرد عراق ۳T = حضور نیروهای فرا منطقه‌ای در عراق ۴T = وجود پایگاه‌های نظامی امریکا در عراق و ترکیه ۵T = قاچاق گسترده کالا از مبادی بیرونی به این مناطق ۶T = هجوم ریزگردها از عراق ۷T = تهدیدات آب و هوایی و زیست محیطی و هویتی (ریزگردها و ...)
نقاط قوت(درونی)	نقاط ضعف(درونی)
۱S = جاذبه‌های طبیعی و اکوسیستم‌های ویژه ۲S = میراث فرهنگی و تاریخی غنی ۳S = جنگل‌های بلوط ۴S = آب و هوای معتدل و مطلوب ۵S = کوه‌های سر به فلک کشیده زاگرس ۶S = نیروی انسانی ورزیده و سالم ۷S = کشاورزی و معادن زیرزمینی فراوان	۱W = فقر و توسعه نیافتگی ۲W = بی‌ثباتی مدیریتی و بی‌ثباتی برنامه‌ریزی ۳W = جاده‌ها و راه‌های نامناسب ۴W = قوم‌گرایی و طایفه‌گرایی ۵W = ضعف امکانات گردشگری ۶W = دوری از مرکز سیاسی کشور ۷W = بیکاری گسترده

منبع: مطالعات میدانی نویسندگان، ۱۳۹۷.

جدول فوق در صدد بر آمده است تا مهم‌ترین نقاط قوت و ضعف و نیز فرصت‌ها و تهدیدات مشترک پیش روی منطقه مورد مطالعه مقاله را دسته بندی نماید. برای به دست آوردن موارد مندرج در جدول به به بررسی مهم‌ترین کتاب‌ها و مقالات موجود درباره استان‌های مورد مطالعه و نیز مراجعه به پایگاه‌های اینترنتی از جمله استانداری استان‌های مورد مطالعه، سایت وزارت کشور و نیز مرکز آمار مبادرت ورزیده شد و در ادامه با دسته‌بندی موارد استخراج شده برای حذف و تعدیل موارد و رسیدن به مهم‌ترین مواردی که بایستی در بررسی و تحلیل مقاله مورد توجه قرار گیرد آن‌ها را بر جامعه آماری مقاله عرضه داشتیم که در نهایت با جمع بندی نظرات ابراز شده از هر کدام از نقاط قوت و ضعف و نیز فرصت‌ها و تهدیدات تهداد ۷ مورد مهم برای هر کدام از آن‌ها در مقاله قید گردید.

جدول ۳- ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (IFE)

نقاط قوت کلیدی	وزن (۰ تا ۱)	امتیاز وضع موجود (۱ تا ۴)	توضیحات	نقاط ضعف کلیدی	وزن (۰ تا ۱)	امتیاز وضع موجود (۱ تا ۴)
۱S = جاذبه‌های طبیعی و اکوسیستم‌های ویژه	۱	۴	۴	۱W = فقر و توسعه نیافتگی	۰/۵	۲
۲S = میراث فرهنگی غنی	۰/۵	۳	۱/۵	۲W = بی‌ثباتی مدیریتی و بی‌ثباتی برنامه‌ریزی	۱	۱
۳S = جنگل‌های بلوط	۰/۸	۳	۲/۴	۳W = جاده‌ها و راه‌های نامناسب	۱	۲
۴S = آب و هوای معتدل و مطلوب	۰/۵	۳	۱/۵	۴W = قوم‌گرایی و طایفه‌گرایی	۱	۲
۵S = کوه‌های سر به فلک کشیده زاگرس	۰/۳	۳	۰/۹	۵W = ضعف امکانات گردشگری	۱	۱
۶S = نیروی انسانی کافی	۰/۵	۳	۱/۵	۶W = دوری از مرکز سیاسی کشور	۱	۱
۷S = کشاورزی و معادن زیرزمینی فراوان	۱	۴	۴	۷W = بیکاری گسترده و عدم استقرار صنایع	۱	۱
جمع کل	۰/۶۴	-	۱۸/۸	جمع کل	۶/۵	۱۰

منبع: مطالعات میدانی نویسندگان، ۱۳۹۸.

هدف جدول فوق ارزیابی مهم‌ترین عوامل داخلی (نقاط قوت و ضعف) منطقه مورد مطالعه است. ماتریس ارزیابی عوامل داخلی یکی از ابزارهای بررسی و تحلیل محیط داخلی است که عمدتاً برای شناسایی ضعف یا قوت کلی سازمان به کار می‌رود. برای تهیه یک ماتریس ارزیابی عوامل داخلی عمدتاً به قضاوت‌های جامعه آماری مقاله تکیه شده است. این ابزار برای جمع‌آوری اطلاعات وضع داخلی در فرایند

برنامه‌ریزی استراتژیک کاربرد دارد. ماتریس ارزیابی عوامل داخلی قوت‌ها و ضعف‌های موجود در عملکرد و وضع موجود منطقه مورد مطالعه را ارزیابی کرده است.

جدول ۴- ماتریس‌های ارزیابی عوامل خارجی (EFE)

امتیاز وزن دار	امتیاز وضع موجود (۱ تا ۴)	وزن (۰ تا ۱)	تهدیدهای کلیدی	توضیحات	امتیاز وزن دار	امتیاز وضع موجود (۱ تا ۴)	وزن (۰ تا ۱)	فرصت‌های کلیدی
۱	۱	۱	۱T = بحران خیز بودن عراق		۴	۴	۱	۱O = همسایگی با کشورهای عراق و ترکیه
۲	۲	۱	۲T = تنش‌های فی‌مابین ایران و گروه‌های کرد عراق		۰/۱۵	۳	۰/۵	۲O = داشتن پیوندهای قومی با اقوام عراق و ترکیه
۲	۲	۱	۳T = حضور نیروهای فرا منطقه‌ای در عراق		۰/۲۳	۴	۰/۸	۳O = نامنی و جنگ در عراق
۲	۲	۱	۴T = وجود پایگاه‌های نظامی امریکا در عراق و ترکیه		۱/۶ ۳	۴	۰/۹	۴O = آب و هوای گرم و نامناسب استان‌های شرقی و جنوبی کشور
۱	۲	۰/۵	۵T = قاچاق گسترده کالا از مبادی بیرونی به این مناطق		۳	۳	۱	۵O = موقعیت دفاعی مطلوب این مناطق نسبت به خلیج فارس
۰/۵	۱	۰/۵	۶T = هجوم ریز گردها از عراق		۴	۴	۱	۶O = کمبود نیروی کار در مناطق مجاور
۱	۱	۱	۷T = تهدیدات آب و هوایی و زیست‌محیطی و هویتی		۴	۴	۱	۷O = بازارهای اقتصادی عراق و ترکیه
۹/۵	۱۱	۶	جمع کل		۳/۳۳	۲۶	۰/۲۶	جمع کل

منبع: مطالعات میدانی نویسندگان، ۱۳۹۸

ماتریس ارزیابی عوامل خارجی یکی از ابزارهای کمی در تجزیه و تحلیل استراتژیک است. استفاده از این ماتریس باعث ایجاد توافق و تمرکز بر تهدیدها و فرصت‌های بیرونی منطقه مورد مطالعه می‌شود. همان طوری که در جدول فوق مشاهده می‌شود مراحل ایجاد یک ماتریس ارزیابی عوامل خارجی عبارت‌اند از: گام اول: شناسایی عوامل کلیدی خارجی تأثیرگذار بر سازمان شامل فرصت‌ها و تهدیدات گام دوم: اختصاص یک ضریب وزنی از صفر (بی اهمیت) تا یک (بسیار مهم) به هر عامل. جهت وزن‌دهی فاکتورها از نظرات جامعه آماری مقاله بهره گرفته شده است. گام سوم: نسبت دادن امتیازی بین صفر تا ۴ به هر یک از فرصت‌ها و تهدیدها براساس وضعیت موجود منطقه مورد مطالعه در واکنش به آن‌ها و گام چهارم: محاسبه امتیاز موزون شده فرصت‌ها و تهدیدها. عدد امتیاز وزنی میزان آمادگی منطقه مورد مطالعه جهت مواجه شدن با تهدیدها و یا استفاده از فرصت‌ها را نشان می‌دهد. عدد ۴ آمادگی بالا و عدد ۱ آمادگی بسیار کم است.

جدول ۵- ماتریس برنامه‌ریزی استراتژیک کمی یا QSPM

تهدیدها	وزن	استراتژی WT		استراتژی ST		استراتژی WO		استراتژی SO	
		AS امتیاز جذابیت	TA بیت کل	AS امتیاز جذابیت	TAS جذابیت کل	AS امتیاز جذابیت	TAS جذابیت کل	AS امتیاز جذابیت	TAS جذابیت کل
۱T = بحران خیز بودن عراق	۱	۴	۴	۳	۳	۱	۱	۱	۱
۲T = تنش‌های فی‌مابین ایران و گروه‌های کرد عراق	۱	۱	۱	۴	۴	۱	۱	۱	۱
۳T = حضور نیروهای فرا منطقه‌ای در عراق	۱	۴	۴	۴	۴	۱	۱	۱	۱
۴T = وجود پایگاه‌های نظامی امریکا در عراق و ترکیه	۱	۴	۴	۲	۲	۱	۱	۱	۱
۵T = قاچاق گسترده کالا از مبادی بیرونی به این مناطق	۰/۵	۱	۰/۵	۳	۱/۵	۱	۰/۵	۱	۰/۵
۶T = هجوم ریز گردها از عراق	۰/۵	۴	۲	۱	۰/۵	۱	۰/۵	۱	۰/۵
۷T = تهدیدات آب و هوایی و زیست‌محیطی و هویتی	۱	۴	۴	۴	۴	۱	۱	۱	۱

مجموع	۶	۲۲	۱۹/۵	۲۱	۱۹	۷	۶	۷	۶
فرصت‌ها									
۱O = همسایگی با کشورهای عراق و ترکیه	۱	۱	۰/۱۵	۱	۱	۴	۴	۴	۴
۲O = داشتن پیوندهای قومی با اقوام عراق و ترکیه	۰/۵	۱	۰/۵	۱	۰/۵	۴	۲	۴	۲
۳O = ناامنی و جنگ در عراق	۰/۸	۱	۰/۸	۱	۰/۸	۴	۰/۳۲	۴	۰/۳۲
۴O = آب و هوای گرم و نامناسب استان‌های شرقی و جنوبی کشور	۰/۹	۴	۰/۳۶	۱	۰/۹	۴	۰/۳۶	۴	۰/۳۶
۵O = موقعیت دفاعی مطلوب این مناطق نسبت به خلیج فارس	۱	۴	۴	۱	۱	۴	۴	۴	۴
۶O = کمبود نیروی کار در مناطق مجاور	۱	۱	۱	۱	۱	۲	۲	۴	۴
۷O = بازارهای اقتصادی عراق و ترکیه	۱	۴	۴	۱	۱	۴	۴	۴	۴
مجموع	۶/۲								
ضعف‌ها									
۱W = فقر و توسعه نیافتگی	۰/۵	۳	۱/۵	۱	۰/۵	۱	۰/۵	۱	۰/۵
۲W = بی‌ثباتی مدیریتی و بی‌ثباتی برنامه‌ریزی	۱	۳	۳	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۳W = جاده‌ها و راه‌های نامناسب	۱	۲	۲	۱	۱	۴	۴	۱	۱
۴W = قوم‌گرایی و طایفه‌گرایی	۱	۳	۳	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۵W = ضعف امکانات گردشگری	۱	۲	۲	۱	۱	۴	۴	۱	۱
۶W = دوری از مرکز سیاسی کشور	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۷W = بیکاری گسترده	۱	۲	۲	۱	۱	۴	۴	۱	۱
مجموع	۶/۵								
قوت‌ها									
۱S = جاذبه‌های طبیعی و اکوسیستم‌های ویژه	۱	۱	۱	۴	۴	۱	۱	۴	۴
۲S = میراث فرهنگی و تاریخی غنی	۰/۵	۱	۰/۵	۴	۰/۲۰	۱	۱	۴	۰/۲۰
۳S = جنگل‌های بلوط	۰/۸	۱	۰/۵	۴	۰/۳۲	۱	۱	۴	۰/۳۲
۴S = آب و هوای معتدل و مطلوب	۰/۵	۱	۰/۵	۴	۰/۲۰	۱	۰/۵	۴	۰/۲۰
۵S = کوه‌های سر به فلک کشیده زاگرس	۰/۳	۱	۰/۳	۴	۰/۱۲	۱	۰/۳	۴	۰/۱۲
۶S = نیروی انسانی کافی	۰/۵	۱	۰/۵	۴	۰/۲۰	۱	۰/۵	۴	۰/۲۰
۷S = کشاورزی و معادن زیرزمینی فراوان	۱	۱	۱	۴	۴	۱	۱	۴	۴

منبع: مطالعات میدانی نویسندگان، ۱۳۹۸

از جمله روش‌ها و تکنیک‌های ارزیابی، پایش و نظارت برای تحقق استراتژی، استفاده از ماتریس برنامه‌ریزی استراتژیک کمی یا QSPM است. در این روش مشخص می‌گردد که کدامیک از گزینه‌های استراتژیک انتخاب شده امکان پذیر است و در واقع این استراتژی‌ها را اولویت‌بندی می‌نماید. این ماتریس از اطلاعات به دست آمده در مراحل قبل استفاده نموده و مانند سایر روش‌های راهبردی نیازمند قضاوت خوب، خبرگی و آگاهی است. ماتریس QSPM برای ارزیابی امکان پذیری و پایداری راهکارهای پیشنهادی در مواجهه با شرایط محیطی و وضع موجود است. در صورتی که در این ماتریس یک استراتژی توان مواجهه با شرایط درونی و بیرونی را نداشته باشد، باید از فهرست استراتژی‌های قابل اولویت‌بندی خارج شود. در ستون اول ماتریس فهرست عوامل استراتژیک بیرون سازمان شامل کلیه تهدیدها و فرصت‌ها و عوامل استراتژیک درون سازمانی شامل کلیه ضعف‌ها و قوت‌ها آورده می‌شود. این عوامل عیناً از ماتریس‌های IFE و EFE آورده می‌شود. در ستون دوم امتیاز وزن دار یا موزن هر عامل استراتژیک عیناً از ماتریس IFE و EFE استخراج و درج می‌شود. در ستون‌های بعدی انواع استراتژی‌هایی که از ماتریس سوات SWOT بدست آمده و شامل استراتژی‌های چهارگانه WO، ST، WT و SO می‌باشد آورده می‌شود. هر یک از ستون‌های مربوط به انواع استراتژی‌ها به دو زیر ستون تقسیم می‌شود.

جدول ۶- جامعه آماری پژوهش

تحصیلات		جنسیت		سن		حجم نمونه	جامعه آماری
دکتری	فوق لیسانس	زن	مرد	۳۵-۳۰	۲-۳۰		
۱۰	۴۰	۱۷	۳۳	۱۵ نفر	۳۵	۵۰	دانشجویان کارشناسی ارشد و دکترای جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار

منبع: مطالعات میدانی نویسندگان، ۱۳۹۸.

جامعه آماری این مقاله دانشجویان کارشناسی ارشد و دکترای جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار و حجم نمونه نیز ۵۰ نفر تعیین شده است.

جدول ۷- سنجش وزن سنجها با استفاده از AHP

قوت اساسی	قوت	ضعف	ضعف اساسی	وزن (۱ تا ۴)	ضریب (۰ تا ۱)		
			*	۴	۱	۱W = فقر و توسعه نیافتگی	عوامل داخلی
			*	۴	۱	۲W = بی‌ثباتی مدیریتی و بی‌ثباتی برنامه‌ریزی	
		*		۳	۰/۵	۳W = جاده‌ها و راه‌های نامناسب	
			*	۳	۱	۴W = قوم‌گرایی و طایفه‌گرایی	
		*		۳	۰/۵	۵W = ضعف امکانات گردشگری	
		*		۲	۰/۷	۶W = دوری از مرکز سیاسی کشور	
			*	۳	۱	۷W = بیکاری گسترده	
*				۴	۱	۱S = جاذبه‌های طبیعی و اکوسیستم‌های ویژه	
	*			۳	۰/۵	۲S = میراث فرهنگی و تاریخی غنی	
*				۴	۱	۳S = جنگل‌های بلوط	
*				۴	۱	۴S = آب و هوای معتدل و مطلوب	
	*			۲	۰/۵	۵S = کوه‌های سر به فلک کشیده زاگرس	
	*			۲	۰/۵	۶S = نیروی انسانی کافی	
*				۴	۱	۷S = کشاورزی و معادن زیرزمینی فراوان	عوامل خارجی
*				۴	۱	۱O = همسایگی با کشورهای عراق و ترکیه	
	*			۳	۰/۵	۲O = داشتن پیوندهای قومی با اقوام عراق و ترکیه	
*				۴	۱	۳O = ناامنی و جنگ در عراق	
*				۴	۱	۴O = آب و هوای گرم و نامناسب استان‌های شرقی و جنوبی کشور	
*				۴	۱	۵O = موقعیت دفاعی مطلوب این مناطق نسبت به خلیج فارس	
	*			۲	۰/۵	۶O = کمبود نیروی کار در مناطق مجاور	
*				۴	۱	۷O = بازارهای اقتصادی عراق و ترکیه	
		*		۴	۱	۱T = بحران خیز بودن عراق	
			*	۴	۰/۵	۲T = تنش‌های فی‌مابین ایران و گروه‌های کرد عراق	
			*	۳	۱	۳T = حضور نیروهای فرا منطقه‌ای در عراق	
			*	۲	۰/۵	۴T = وجود پایگاه‌های نظامی آمریکا در عراق و ترکیه	
			*	۲	۱	۵T = قاچاق گسترده کالا از مبادی بیرونی به این مناطق	
		*		۴	۱	۶T = هجوم ریز گردها از عراق	
		*		۴	۱	۷T = تهدیدات آب و هوایی و زیست‌محیطی و هویتی	

این روش یکی از روش های پرکاربرد برای رتبه بندی و تعیین اهمیت عوامل است که با استفاده از مقایسات زوجی گزینه ها به اولویت بندی هر یک از معیارها پرداخته می شود. چنانچه گزینه ها زیاد باشد تشکیل ماتریس مقایسات زوجی کار دشواری است. هدف تکنیک فرایند تحلیل سلسله مراتبی انتخاب بهترین گزینه براساس معیارهای مختلف از طریق مقایسه زوجی است. این تکنیک برای وزن دهی به معیارها نیز استفاده می شود. چون افزایش تعداد عناصر هر خوشه مقایسه زوجی را دشوار می کند بنابراین معمولاً معیارهای تصمیم گیری را به زیرمعیارهایی تقسیم می کنند.

جدول ۸: ماتریس SWOT

ضعف ها W	قوت ها S	ماتریس SWOT برنامه ریزی و سازمان دهی سیاسی، امنیتی و اقتصادی فضا در مناطق غربی کشور
WO1 = افزایش مرادوات و مبادلات اقتصادی با مناطق و کشورهای مجاور با احداث راهها و زیرساخت های مناسب و ناوگان حمل و نقل مناسب	So1 = ایجاد تسهیلات برای گردشگری و سرمایه گذاری در زمینه های مختلف داخلی و خارجی So2 = شناساندن پتانسیل های مناطق غربی با برگزاری همایش ها و سمینارها	فرصت ها O
WT1 = افزایش انسجام ملی و تقویت هویت ایرانی در این مناطق	ST1 = استقرار صنایع مهم و پایگاه های نظامی راهبردی کشور در این مناطق	تهدیدها T

منبع: مطالعات میدانی نویسندگان، ۱۳۹۸.

در واقع طراحی ماتریس فوق قدم چهارم در روش تحقیق سوات است. عواملی چون قدرت، ضعف، فرصت و تهدید در ماتریس SWOT شناسایی شده و مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته اند. در ماتریس SWOT هر یک از این عوامل لیست شده و آن ها را در سلول های مربوط به خودشان وارد کرده ایم. همان طوری که مشاهده می شود ماتریس چهار نوع استراتژی WO، WT، ST و SO ارائه می دهد. استراتژی های محافظه کارانه (WO) که در این استراتژی هدف این است که از مزیت های موجود در فرصت ها برای جبران نقاط ضعف استفاده شود. استراتژی های تدافعی (WT) که هدف از این استراتژی، کم کردن نقاط ضعف داخلی و پرهیز از تهدیدات ناشی از محیط خارجی است. معمولاً در چنین شرایطی محیط مورد مطالعه در وضعیت مخاطره آمیز قرار دارد. استراتژی های تهاجمی (SO) که در این استراتژی، پژوهشگر با تکیه بر قوت های داخلی بیشترین بهره را از فرصت های خارجی می برد. به همین دلیل بیشتر نمونه های مورد مطالعه تمایل دارند در این موقعیت قرار بگیرند؛ و نهایتاً استراتژی های رقابتی (ST) که در این موقعیت هدف پژوهشگر این است که روش هایی استفاده کند تا با استفاده از نقاط قوت داخلی از تأثیر منفی تهدیدات خارجی جلوگیری کند و حتی سعی کند تهدیدات را از بین ببرد. با توجه به نمودار فوق بهترین استراتژی ها برای مدیریت و برنامه ریزی فضای سیاسی، امنیتی و اقتصادی در مناطق غربی کشور به ترتیب امتیاز عبارتند از:

۱- **استراتژی های محافظه کارانه (WO):** اولین استراتژی مطلوب در راستای ارائه یک مدل کاربردی برای غرب ایران استراتژی های محافظه کارانه است. در این استراتژی هدف این است که از مزیت های موجود در فرصت ها برای جبران نقاط ضعف استفاده شود. در ادامه به معرفی مزیت ها و فرصت های توسعه استان های غربی می پردازیم:

۱. قرارگیری استان بر محور ارتباطی شمال غربی-جنوب غربی مسیر کریدور شرقی - غربی (جاده تاریخی ابریشم) و بهره مندی از ۳۳۰ کیلومتر مرز مشترک با کشور عراق
۲. امکان ایفای نقش در مقیاس ملی و بین المللی و توان تبادل انرژی برق با کشور عراق
۳. وجود منابع غنی نفت و گاز طبیعی
۴. وجود معادن قیر طبیعی در استان و نیز استان های هم جوار
۵. وجود معادن با کیفیت مصالح ساختمانی از جمله سنگ های تزئینی، سنگ گچ، سنگ لاشه، آهک و مارن و...
۶. وجود معادن فلزی و غیرفلزی از جمله سنگ آهن، سیلیس و فلدسپات، خاک صنعتی و...
۷. وجود نیروی کار فراوان
۸. برخورداری از شرایط اقلیمی متنوع و زیست محیطی نسبتاً تخریب نشده، با امکان پی ریزی توسعه پایدار

۲- **استراتژی های رقابتی (ST):**

دومین استراتژی مطلوب در راستای ارائه یک مدل کاربردی برای غرب ایران استراتژی‌های رقابتی است. در این استراتژی هدف مدیریت و برنامه‌ریزی فضای سیاسی، امنیتی و اقتصادی این است که روش‌هایی استفاده شود تا با استفاده از نقاط قوت داخلی از تأثیر منفی تهدیدات خارجی جلوگیری شود و حتی سعی شود تهدیدات را از بین برونند. این راهبرد مربوط به وضعیت خارجی غرب ایران است و نقاط منفی (تهدیدات پیش روی) آن را در ارتباط با بیرون ارزیابی می‌کند.

حساس بودن مرزهای غربی کشور، به دلیل ناامنی‌های آن طرف مرزها و ضرورت جلوگیری از تهدیدات احتمالی آینده از این نواحی، تأمین امنیت این منطقه را برای ایران ضروری کرده است. لذا سپاه پاسداران به عنوان تأمین کننده امنیت این منطقه تلاش دارد که در حوزه‌های مختلف نقش‌آفرین تأمین امنیت باشد. جالب توجه اینکه به دلیل وجود قومیت‌های متنوع و وجود اقلیت‌های مذهبی، برخی از گروه‌ها فعالیت‌های زیادی برای برهم زدن امنیت این مناطق انجام می‌دهند. پیش از پیروزی انقلاب اسلامی به این اقلیت‌های قومی و مذهبی به عنوان یک تهدید نگریسته می‌شد، اما جمهوری اسلامی ایران و سپاه پاسداران به این قومیت‌ها و مذاهب به عنوان یک فرصت برای تأمین امنیت می‌نگرد و با بهره‌گیری از توان آن‌ها امنیت بخشی از مناطق را تأمین می‌کند. ایران در محیط پیرامونی خود همواره با چالش‌ها و مشکلات متعدد و متداومی روبه‌رو بوده و این مشکلات در تمام حوزه‌های این محیط امنیتی باز تولید شده است. در گذشته، چالش‌های امنیتی ایران که از محیط پیرامونی آن ناشی می‌شد به اشکال متفاوتی وجود داشت و از ناامنی‌های مرزی و بی‌ثباتی‌های موقت تا حملات و جنگ‌های طولانی مدت نظامی را در بر می‌گرفت. اکنون نیز این مسئله در قالب‌ها و مؤلفه‌های مختلفی تجلی یافته است. در حال حاضر، تروریسم و افراط‌گرایی، بحران اقتدار و وجود دولت‌های ضعیف و همچنین مداخلات قدرت‌های فرا منطقه‌ای، ۴ چالش امنیتی در محیط پیرامونی ایران محسوب می‌شود که با یکدیگر ارتباطی چندبعدی و تنگاتنگ دارند. در این میان، به نظر می‌رسد وجود دولت‌های ضعیف و بحران اقتدار و حضور قدرت‌های فرماندهی منطقه‌ای باعث تحریک دو مؤلفه دیگر یعنی اشاعه تروریسم و افراط‌گرایی مذهبی و قومی در این مناطق باشد. دولت‌های ضعیف و شکننده در حوزه جنوب غرب و شمال غرب باعث گسترش تروریسم و افراط‌گرایی شده و علاوه بر این، زمینه تداوم حضور قدرت‌های فرا منطقه‌ای بخصوص آمریکا را نیز فراهم می‌سازد. در کشورهای عربی حاشیه جنوبی خلیج فارس نیز بحران اقتدار و ضعف دولت‌ها، زمینه را برای همکاری نامتقارن با قدرت‌های فرا منطقه‌ای (بخصوص آمریکا) و افزایش مداخلات قدرت‌های خارجی فراهم ساخته است. این مسائل با توجه به ساخت قومی و اجتماعی منطقه و تجارب خاص دولت-ملت‌سازی، باعث پیچیدگی شرایط امنیتی می‌شود. اختلافات قومی، وجود دولت‌های اقتدارگرا، بحران مشروعیت، عدم وجود دموکراسی و نهادهای مدنی به همراه اقتصاد ضعیف در برخی از کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز از جمله عوامل دیگری است که موجب بروز بی‌ثباتی و ناامنی در محیط امنیتی ایران خواهد شد. تروریسم و افراط‌گرایی مذهبی و قومی در منطقه در طول سال‌های اخیر افزایش یافته است و این امر نظم و ثبات سیاسی-اجتماعی و پیشرفت اقتصادی کشورها را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد. وهابیت و سلفی‌گری به عنوان یک ایدئولوژی مذهبی افراطی، منبع عمده گسترش تروریسم و تنش‌های مذهبی است که این ایدئولوژی به واسطه آشفتگی کلی منطقه‌ای و برخی ملاحظات سیاسی بازیگران ذینفع، فضای گسترده‌تری برای انتشار و تأثیرگذاری پیدا کرده است. تروریسم و افراط‌گرایی در عراق هر چند به واسطه عوامل مختلف داخلی و منطقه‌ای تقویت شده، اما اکنون خود به منبع عمده بی‌ثباتی و ناامنی تبدیل شده است. حضور قدرت‌های فرا منطقه‌ای در خاورمیانه به دلیل عواملی چون نفت و موقعیت ژئوپولیتیک منطقه، همواره از عناصر ساختار امنیتی منطقه‌ای محسوب می‌شده است، اما در سال‌های بعد از یازده سپتامبر، مداخلات فرا منطقه‌ای افزایش قابل ملاحظه‌ای را نشان می‌دهد. آمریکا بعد از یازده سپتامبر، رویکرد امنیت هژمونیک در خاورمیانه را مطرح کرد و بر این اساس با افزایش حضور نظامی خود به براندازی رژیم‌های طالبان و صدام در افغانستان و عراق مبادرت ورزید. در این راستا واشنگتن سعی دارد تا با جدا کردن صف متحدین و دولت‌های مخالف، تحت فشار قرار دادن دولت‌های غیرهمسو و کسب حداکثر همکاری از کشورهای متحد، امنیت هژمونیک را به عنوان ساختار امنیتی اصلی در منطقه در اولویت قرار دهد. بهانه مبارزه با تروریسم نیز از ابتدا به عنوان یکی از اهداف اصلی آمریکا در گسترش حضور خود در منطقه و تقویت الگوی امنیت هژمونیک دنبال شده است. حضور گسترده‌تر آمریکا در منطقه و اشغال افغانستان و عراق، همراه با عکس‌العمل‌های منطقه‌ای، زمینه را برای گسترش افراط‌گرایی و تروریسم مهیا ساخت و وجود بافت موزاییکی قومی و مذهبی در غرب آسیا در کنار اقدامات و استراتژی معطوف به مبارزه با تروریسم در چارچوب امنیت هژمونیک آمریکا، در عمل به گسترش تروریسم منجر شده است. تأثیر دیگر ناشی از حضور قدرت‌های فرا منطقه‌ای در محیط پیرامونی ایران، تأثیرگذاری بر نظم طبیعی و همکاری‌های قابل توافق میان کشورهای منطقه است. از آنجا که در رویکرد امنیت هژمونیک، منافع و اهداف قدرت فرا منطقه‌ای هژمون در اولویت قرار دارد و همچنین دولت‌ها به دوست و دشمن تقسیم می‌شوند، همکاری و مشارکت دولت‌های منطقه‌ای بر مبنای منافع طبیعی و بلندمدت خود در جهت ایجاد ساختار امنیتی پایدار و مبتنی بر همکاری با دشواری‌های جدی مواجه می‌شود. در این راستا، برخی تهدیدات و چالش‌های امنیتی مشترک که در بلند مدت برای بخش

عمده‌ای از کشورهای منطقه مشکل آفرین خواهد بود، مورد غفلت و بی‌توجهی قرار خواهد گرفت. در این میان به دلایل ذکر شده، مسئله قاچاق نیز که بدنه اقتصادی کشور را هدف قرار می‌دهد نیز هر روز در حال گسترش است و مراکز اقتصادی جامعه ایران را نیز با چالش روبرو کرده است و موضوع قاچاق در حوزه خلیج فارس و در شکل‌های گوناگون بروز و ظهور یافته که یکی از موارد آن قاچاق سوخت است که سالانه سرمایه هنگفتی را از کشور خارج می‌کند. قدرت‌یابی روز افزون داعش با حمایت کشورهای همسایه، بخصوص ترکیه و رفتارهای دوگانه آمریکا با داعش، باعث شده است که جمهوری اسلامی ایران برای تأمین امنیت این منطقه اقدامات ویژه‌ای را انجام دهد. در این میان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی نقش ویژه‌ای را ایفا می‌کند و هر روز با گسترش هر چه بیشتر تروریسم، بر اهمیت نقش امنیتی این سازمان انتقالی افزوده می‌شود. هدف استراتژی‌های رقابتی، کاهش تهدیدهای فوق‌الذکر تا حد امکان است. بدین منظور در این رساله استقرار صنایع مهم و پایگاه‌های نظامی راهبردی کشور در این مناطق به عنوان استراتژی‌های رقابتی پیشنهاد می‌گردد.

۳- استراتژی‌های تهاجمی (SO):

با اتخاذ این استراتژی، مناطق غربی کشور با تکیه بر قوت‌های داخلی، بیشترین بهره را از فرصت‌های خارجی می‌برند. به طور کلی مهم‌ترین فرصت‌هایی که در پیرامون و مجاورت مناطق غرب کشور وجود دارد می‌توان با همسایگی با کشورهای زیر و فرصت‌های که در مرادوات اقتصادی با آن‌ها نهفته است جست و جو کرد: بررسی روابط تجاری بین ایران و جمهوری آذربایجان طی ۱۰ سال اخیر گویای روند رو به رشد صادرات و واردات است. این در حالی است که از سال ۸۳ تا ۸۶ هر دو کشور به موازات یکدیگر به مبادلات تجاری پرداخته‌اند اما رفته‌رفته از سال ۸۶ تاکنون روند واردات از آذربایجان به ایران به شدت نزولی به خود گرفته است و همچنان نیز ادامه دارد؛ اما برخلاف اظهارات برخی از فعالان بخش خصوصی مبنی بر کاهش صادرات از ایران به آذربایجان این روند رو به رشد گذاشته است. این در حالی است که در مجموع رقم فعالیت تجاری بین این دو کشور بسیار بالا نبوده و در بالاترین حالت ممکن در سال ۹۱ به ۴۲۹ میلیون دلار رسیده است. بالاترین رقم واردات از آذربایجان به ایران نیز در سال ۸۶ رقمی در حدود ۳۲۲ میلیون دلار بوده است. کشور ترکیه با پهناوری ۷۸۳ هزار و ۵۶۲ کیلومتر مربع در شمال غرب ایران واقع است. این کشور با ایران در حدود ۴۹۹ کیلومتر مرز مشترک دارد و میزان GDP آن در سال ۲۰۱۳ میلادی در حدود ۷۷۸ هزار و ۲۹۹ میلیون دلار بوده است. ایران و ترکیه دو کشور بزرگ و مهم منطقه هستند که تأثیر چشمگیری در اقتصاد یکدیگر دارند. ایران پل بین آسیای دور و شبه‌قاره هند با آسیای میانه و ترکیه پل ارتباطی بین خاورمیانه و اروپاست. هر دو کشور از موقعیت ژئواستراتژیک خاص برخوردار و به لحاظ جمعیتی دو کشور نسبتاً هم‌اندازه هستند.

البته ترکیه در ۲۰ سال گذشته توانسته است بسیار موفق‌تر از ایران عمل کند و به همین جهت امروز اندازه اقتصاد آن حدود ۶۰ تا ۷۰ درصد از اقتصاد ایران بزرگ‌تر است. ترکیه توانسته است خود را با کشورهای دنیا به خصوص در اروپا، آمریکا و کشورهای آسیای میانه بسیار نزدیک کند. این کشور از منظر سیاسی و اقتصادی رقیب ما در منطقه محسوب می‌شود. در کنار این موارد به جهت همسایگی، روابط اقتصادی ایران و ترکیه بسیار گسترده است و به جهت اندازه بازار دو کشور و جغرافیا ظرفیت رشد بیشتر از این نیز وجود دارد. این کشور همسایه ایران، در چند سال اخیر از محل تحریم‌های اقتصادی علیه ایران بسیار بهره برد؛ هم به این جهت که در دور زدن تحریم‌ها منافع بسیار زیادی نصیب ترکیه شد و هم به این جهت که در تنش‌های اخیر در منطقه توانست جای ایران را در منطقه بگیرد. در حال حاضر در آسیای میانه و به خصوص عراق توانست بازار ما را در حدی به تصرف خود در بیاورد. این دو کشور به دلیل حجم روابط گسترده‌ای که دارند اقتصادهای بسیار متأثری از هم دارند. این تأثیرات دوجانبه است. در مورد تأمین گاز ترکیه تا بخش بسیار گسترده‌ای صرف نظر از مناقشاتی که وجود دارد به ایران وابسته است و نیاز این کشور به انرژی ماندگار و طولانی‌مدت است؛ اما طبیعتاً به جهت قرار داشتن ترکیه در مسیر ایران به اروپا توقف جاده‌ای بین ایران و ترکیه در مرزها که اخیراً شکل گرفته است می‌تواند بر تجارت ایران و اروپا تأثیر بگذارد. همان‌طور که این توقف می‌تواند بر تجارت ترکیه با آسیای میانه و افغانستان تأثیرگذار باشد. بر اساس آمارهای منتشر شده درباره روند فعالیت‌های تجاری بین دو کشور ایران و ترکیه از سال ۸۳ همواره تراز تجاری دو کشور مثبت و رو به رشد بوده است. بر اساس این آمار همواره حجم واردات از کشور ترکیه به ایران بیش از حجم صادرات از ایران به ترکیه بوده است. عمده کالاهای صادراتی از ایران به ترکیه در ۱۰ سال اخیر پوست دباغی شده، پسته، سنگ آهن، کاتود، آلومینیوم، مس اوره و پلی‌اتیلن بوده است. همچنین بنزین، سیگار، شمش آهن، توتون و تنباکو، طلای خام، موز، دانه گندم و جو و کنجاله از عمده‌ترین کالاهای وارداتی از ترکیه به ایران بوده است.

عراق بزرگ‌ترین همسایه ایران در مرزهای غربی است. این کشور با ۳۱ میلیون نفر جمعیت از جنوب با عربستان سعودی و کویت، از غرب با اردن و سوریه، از شرق با ایران و از شمال با ترکیه همسایه است. همچنین این کشور در منطقه جنوب خود، مرز آبی کوچکی با خلیج فارس دارد. اقتصاد عراق مانند سایر کشورهای حاشیه خلیج فارس متکی به اقتصاد نفت است و این موضوع به دلیل وجود ذخایر عظیم نفت در این کشور است. همچنین صنعت گردشگری در عراق نیز به خاطر وجود برخی اماکن مهم مذهبی شیعیان، نقش قابل توجهی

را در اقتصاد عراق بر عهده دارد. میزان GDP آن در سال ۲۰۱۳ میلادی حدود ۲۲۲ هزار و ۸۷۹ میلیون دلار بوده است؛ اما در سال‌های اخیر روابط اقتصادی بین ایران و عراق شکل متفاوتی به خود گرفته و همزمان با اقدام گروهی از شرکای تجاری ایران به ویژه امارات و ترکیه در اعمال برخی محورهای تحریم تجاری علیه ایران، روابط تجاری کشور با چرخش قابل توجه به سمت عراق سوق پیدا کرد. به گفته بسیاری از فعالان اقتصادی، به دلیل تعهدات کشورهای امارات و ترکیه به اتحادیه اروپا، این دو کشور آرام‌آرام به تحریم‌ها علیه ایران تن داده و نتیجه آن تشدید مشکلات گشایش اعتبار، نقل و انتقال کالا و نقل و انتقال پول بود. در این بین کشور عراق به دلیل نزدیکی بیشتر گرایش سیاسی با ایران، جایگزین کشوری چون امارات به عنوان پایگاه اصلی تجارت مجدد کشور می‌شود و رتبه اول شرکای تجاری در بخش صادرات را به خود اختصاص می‌دهد. این روند همچنان ادامه داشته و در حال حاضر شاهد هستیم کشور عراق در میان کشورهای همسایه ایران از بالاترین مراودات تجاری با ایران برخوردار است.

در حال حاضر بازارهای عراق زمینه خوبی برای فعالیت سرمایه‌گذاران ایرانی فراهم کرده است اما موانعی هم بر سر توسعه روابط تجاری ایران و عراق وجود دارد که عمدتاً متوجه سرمایه‌گذاران ایرانی است. اولین موضوع، مسئله رقابت خود صادرکنندگان ایرانی در عراق است که با هم بر سر قیمت‌ها رقابت می‌کنند و همین عمل آن‌ها باعث خنثی شدن منفعت اقتصادی ایرانی‌ها در عراق می‌شود. مشکل دوم این است که سرمایه‌گذاران و تولیدکنندگان ایرانی برای ارزان جلوه دادن کالاهای خود از کیفیت آن‌ها می‌کاهند و در نتیجه جنس نامرغوب تحویل عراقی‌ها داده می‌شود و همین اقدام آن‌ها در نهایت باعث از دست رفتن این بازار عراق در طول زمان می‌شود. نباید کالای ایرانی به عنوان یک کالای نامرغوب در عراق معرفی شود لذا صادرکنندگان ایرانی باید کالای مرغوب تولید و صادر کنند تا بازارها را در اختیار داشته باشند. روند تجاری بین این دو کشور در سال‌های اخیر همواره رشد مثبتی داشته است اما ما هنوز از این میزان قانع نشده‌ایم. در حال حاضر میزان صادرات از عراق به ایران همچنان با نوسانات اندک روند افزایشی در پی گرفته است اما واردات کالا از این کشور به ایران ارقام ناچیزی را به خود اختصاص داده و از حیث روند واردات به ایران وضعیت مشابه کشور پاکستان است. عمده کالاهای صادرشده به عراق شامل کولر، کف‌پوش، آب معدنی، بیسکویت، پسته، سیب، سیمان، روغن سبک، کاشی و سرامیک و ماست است. همچنین قراضه و ضایعات آهن، توتون و تنباکو، آلیاژهای آلومینیوم، تایلر بادی و دستگاه تهویه مطبوع عمده کالاهای واردشده به ایران از عراق است.

این راهبرد می‌تواند یک حالت هم افزایی در مناطق غربی ایجاد کند. استان‌های غربی ایران اگر مایل‌اند در این موقعیت قرار داشته باشد باید بتوانند با بهره‌گیری از توانمندی‌ها، استفاده از فرصت‌ها را به حداکثر برسانند. ایجاد تسهیلات برای گردشگری و سرمایه‌گذاری در زمینه‌های مختلف داخلی و خارجی و شناساندن پتانسیل‌های استان‌های غربی ایران با برگزاری همایش‌ها و سمینارها استراتژی‌های تهاجمی مناسب به شما می‌آیند.

۴- استراتژی‌های تدافعی (WT):

چهارمین استراتژی مطلوب در راستای ارائه یک مدل کاربردی برای استان‌های غربی ایران استراتژی‌های تدافعی است. هدف از این استراتژی، کم کردن نقاط ضعف داخلی و دوری از تهدیدات ناشی از محیط خارجی است. در مسئله تأمین امنیت مناطق کشور، دو منطقه مهم که از لحاظ امنیتی دارای ویژگی‌های خاصی است؛ جنوب غرب و شمال غرب کشور است که در این مناطق همسایه‌های کشور ما آذربایجان، ارمنستان، ترکیه، عراق و برخی از کشورهای حوزه خلیج فارس هستند که هر کدام از آن‌ها چالش‌هایی را از لحاظ امنیتی دارا می‌باشند و از همین رو کشور ما را نیز از لحاظ امنیتی تحت تأثیر قرار می‌دهند. حضور گروه‌های تروریستی در این کشورها و قدرت یافتن گروه تروریستی داعش و حمایت برخی کشورهای همسایه از این گروه در کنار ضعف برخی از همسایگان برای مقابله کامل با داعش و دیگر تروریست‌ها، مشکلات متعددی را برای کشور ما به ارمغان آورده و هزینه‌های زیاد و ناخواسته انسانی و اقتصادی را به کشور تحمیل می‌کند. حساس بودن مرزهای غربی کشور، به دلیل ناامنی‌های آن طرف مرزها و ضرورت جلوگیری از تهدیدات احتمالی آینده از این نواحی، تأمین امنیت این منطقه را برای ایران ضروری کرده است. لذا سپاه پاسداران به عنوان تأمین کننده امنیت این منطقه تلاش دارد که در حوزه‌های مختلف نقش‌آفرین تأمین امنیت باشد. جالب توجه اینکه به دلیل وجود قومیت‌های متنوع و وجود اقلیت‌های مذهبی، برخی از گروه‌ها فعالیت‌های زیادی برای برهم زدن امنیت این مناطق انجام می‌دهند. پیش از پیروزی انقلاب اسلامی به این اقلیت‌های قومی و مذهبی به عنوان یک تهدید نگریسته می‌شد، اما جمهوری اسلامی ایران و سپاه پاسداران به این قومیت‌ها و مذاهب به عنوان یک فرصت برای تأمین امنیت می‌نگرد و با بهره‌گیری از توان آن‌ها امنیت بخشی از مناطق را تأمین می‌کند. ایران در محیط پیرامونی خود همواره با چالش‌ها و مشکلات متعدد و متداومی روبرو بوده و این مشکلات در تمام حوزه‌های این محیط امنیتی باز تولید شده است. در گذشته، چالش‌های امنیتی ایران که از محیط پیرامونی آن ناشی می‌شد به اشکال متفاوتی وجود داشت و از ناامنی‌های مرزی و بی‌ثباتی‌های موقت تا حملات و جنگ‌های طولانی مدت نظامی را در بر می‌گرفت. اکنون نیز این مسئله در قالب‌ها و مؤلفه‌های مختلفی تجلی یافته است. در

حال حاضر، تروریسم و افراط‌گرایی، بحران اقتدار و وجود دولت‌های ضعیف و همچنین مداخلات قدرت‌های فرا منطقه‌ای، ۴ چالش امنیتی در محیط پیرامونی ایران محسوب می‌شود که با یکدیگر ارتباطی چندبعدی و تنگاتنگ دارند. در این میان، به نظر می‌رسد وجود دولت‌های ضعیف و بحران اقتدار و حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای باعث تحریک دو مؤلفه دیگر یعنی اشاعه تروریسم و افراط‌گرایی مذهبی و قومی در این مناطق باشد. دولت‌های ضعیف و شکننده در حوزه جنوب غرب و شمال غرب باعث گسترش تروریسم و افراط‌گرایی شده و علاوه بر این، زمینه تداوم حضور قدرت‌های فرا منطقه‌ای بخصوص آمریکا را نیز فراهم می‌سازد. در کشورهای عربی حاشیه جنوبی خلیج فارس نیز بحران اقتدار و ضعف دولت‌ها، زمینه را برای همکاری نامتقارن با قدرت‌های فرا منطقه‌ای (بخصوص آمریکا) و افزایش مداخلات قدرت‌های خارجی فراهم ساخته است. این مسائل با توجه به ساخت قومی و اجتماعی منطقه و تجارب خاص دولت-ملت‌سازی، باعث پیچیدگی شرایط امنیتی می‌شود. اختلافات قومی، وجود دولت‌های اقتدارگرا، بحران مشروعیت، عدم وجود دموکراسی و نهادهای مدنی به همراه اقتصاد ضعیف در برخی از کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز از جمله عوامل دیگری است که موجب بروز بی‌ثباتی و ناامنی در محیط امنیتی ایران خواهد شد. تروریسم و افراط‌گرایی مذهبی و قومی در منطقه در طول سال‌های اخیر افزایش یافته است و این امر نظم و ثبات سیاسی-اجتماعی و پیشرفت اقتصادی کشورها را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد. وهابیت و سلفی‌گری به عنوان یک ایدئولوژی مذهبی افراطی، منبع عمده گسترش تروریسم و تنش‌های مذهبی است که این ایدئولوژی به واسطه آشفتگی کلی منطقه‌ای و برخی ملاحظات سیاسی بازیگران ذینفع، فضای گسترده‌تری برای انتشار و تأثیرگذاری پیدا کرده است. تروریسم و افراط‌گرایی در عراق هر چند به واسطه عوامل مختلف داخلی و منطقه‌ای تقویت شده، اما اکنون خود به منبع عمده بی‌ثباتی و ناامنی تبدیل شده است. حضور قدرت‌های فرا منطقه‌ای در خاورمیانه به دلیل عواملی چون نفت و موقعیت ژئوپولیتیک منطقه، همواره از عناصر ساختار امنیتی منطقه‌ای محسوب می‌شده است، اما در سال‌های بعد از یازده سپتامبر، مداخلات فرا منطقه‌ای افزایش قابل ملاحظه‌ای را نشان می‌دهد. آمریکا بعد از یازده سپتامبر، رویکرد امنیت هژمونیک در خاورمیانه را مطرح کرد و بر این اساس با افزایش حضور نظامی خود به براندازی رژیم‌های طالبان و صدام در افغانستان و عراق مبادرت ورزید. در این راستا واشنگتن سعی دارد تا با جدا کردن صف متحدین و دولت‌های مخالف، تحت فشار قرار دادن دولت‌های غیرهمسو و کسب حداکثر همکاری از کشورهای متحد، امنیت هژمونیک را به عنوان ساختار امنیتی اصلی در منطقه در اولویت قرار دهد. بهانه مبارزه با تروریسم نیز از ابتدا به عنوان یکی از اهداف اصلی آمریکا در گسترش حضور خود در منطقه و تقویت الگوی امنیت هژمونیک دنبال شده است. حضور گسترده‌تر آمریکا در منطقه و اشغال افغانستان و عراق، همراه با عکس‌العمل‌های منطقه‌ای، زمینه را برای گسترش افراط‌گرایی و تروریسم مهیا ساخت و وجود بافت موزاییکی قومی و مذهبی در غرب آسیا در کنار اقدامات و استراتژی معطوف به مبارزه با تروریسم در چارچوب امنیت هژمونیک آمریکا، در عمل به گسترش تروریسم منجر شده است. تأثیر دیگر ناشی از حضور قدرت‌های فرا منطقه‌ای در محیط پیرامونی ایران، تأثیرگذاری بر نظم طبیعی و همکاری‌های قابل توافق میان کشورهای منطقه است. از آنجا که در رویکرد امنیت هژمونیک، منافع و اهداف قدرت فرا منطقه‌ای هژمون در اولویت قرار دارد و همچنین دولت‌ها به دوست و دشمن تقسیم می‌شوند، همکاری و مشارکت دولت‌های منطقه‌ای بر مبنای منافع طبیعی و بلندمدت خود در جهت ایجاد ساختار امنیتی پایدار و مبتنی بر همکاری با دشواری‌های جدی مواجه می‌شود. در این راستا، برخی تهدیدات و چالش‌های امنیتی مشترک که در بلند مدت برای بخش عمده‌ای از کشورهای منطقه مشکل‌آفرین خواهد بود، مورد غفلت و بی‌توجهی قرار خواهد گرفت.

در این میان به دلایل ذکر شده، مسئله قاچاق نیز که بدنه اقتصادی کشور را هدف قرار می‌دهد نیز هر روز در حال گسترش است و مراکز اقتصادی جامعه ایران را نیز با چالش روبرو کرده است و موضوع قاچاق در حوزه خلیج فارس و در شکل‌های گوناگون بروز و ظهور یافته که یکی از موارد آن قاچاق سوخت است که سالانه سرمایه هنگفتی را از کشور خارج می‌کند. قدرت‌یابی روز افزون داعش با حمایت کشورهای همسایه، بخصوص ترکیه و رفتارهای دوگانه آمریکا با داعش، باعث شده است که جمهوری اسلامی ایران برای تأمین امنیت این منطقه اقدامات ویژه‌ای را انجام دهد. در این میان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی نقش ویژه‌ای را ایفا می‌کند و هر روز با گسترش هر چه بیشتر تروریسم، بر اهمیت نقش امنیتی این سازمان انقلابی افزوده می‌شود.

نتیجه‌گیری:

به طور کلی هدف تحریم‌های غرب و آمریکا فلج کردن اقتصاد ایران از طریق بستن مجاری تنفس آن در دنیای تجارت است. این استراتژی که هدف آن تحمیل اهداف ایدئولوژیک و سیاسی و فرهنگی غرب بر آرمان‌های انقلاب اسلامی و در نهایت استحاله این آرمان‌ها است می‌طلبد که در ایران با طراحی سیاست‌های کارآمد و همه جانبه و متکی بر توانایی‌ها پاسخ داده شود. در همه عرصه‌های علمی نیز بایستی تحقیقات و پژوهش‌ها نسبت به مقابله با این وضعیت متمایل شوند. در جغرافیای سیاسی نیز بایستی مدیریت و برنامه‌ریزی‌های

دقیقی برای ساماندهی رابطه فضای جغرافیایی برای مقابله با سیاست‌های تحریمی غرب صورت گیرد؛ اما هیچ برنامه‌ای را نمی‌توان به طور کلی طراحی کرد و انتظار معجزه داشت بلکه بایستی از سطح سیاست‌های کلان عبور کرده و مبتنی بر هر منطقه و متناسب با قوت‌های و ضعف‌های آن‌ها برنامه‌ریزی و راهکار ارائه داد. در این مقاله نویسندگان با بررسی قوت‌ها و ضعف‌ها و نیز فرصت‌ها و تهدیدات منطقه غرب ایران به بررسی نقش این منطقه در مواجهه با وضعیت تحریم پرداخته‌اند. به طور کلی می‌توان گفت که منطقه غرب ایران از لحاظ مؤلفه‌های جغرافیایی دارای قوت‌های بسیار زیادی است که از جمله آب و هوا و منابع طبیعی فراوان و نیروی انسانی توانمند و ... قابل ذکر است اما در بعد مدیریتی و برنامه‌ریزی تا حدودی شاهد غفلت‌ها و عقب‌ماندگی‌های زیرساختی و سخت‌افزاری در سطح منطقه هستیم. ایران در بحث مقابله با تحریم‌ها غرب نیازمند تقویت تولید داخل و رشد اقتصاد غیرنفتی است و رونق تولید نیز برنامه‌ریزی کوتاه مدت و بلند مدت است و منطقه غرب کشور هم دارای پتانسیل برنامه‌ریزی کوتاه مدت است و هم در صورت تأمین زیرساخت‌ها می‌تواند در بلند مدت نیز می‌تواند مانند سدی در برابر مشکلات خارجی عمل نماید. آن چه که غرب کشور را واجد اهمیت ژئوپولیتیکی در عمق راهبردی ایران برای مواجهه با تحریم‌های ایران کرده است تجمیع همه مؤلفه‌های مناطق راهبردی در این منطقه است. در این منطقه هم مؤلفه‌های جغرافیایی مطلوبی مثل آب و هوا، خاک، آب‌های سطحی و زیرزمینی و ناهمواری‌ها و ... وجود دارد و هم مؤلفه‌های سیاسی مثل قومیت‌های متعدد و فرهنگ-ها گوناگون و ... و هم وجود عوامل تأثیرگذار خارجی امنیتی و فرهنگی و قومی و اقتصادی به دلیل مرزی بودن این مناطق؛ بنابراین غرب ایران به دلیل فشرده‌گی و تجمیع مؤلفه‌های جغرافیایی سیاسی منطقه‌ای است راهبردی و حساس. در تحریم‌ها مناطق وابسته و متکی بر توان دیگر مناطق آسیب‌پذیرتر هستند و به نوعی می‌توان گفت از کار خواهند افتاد اما منطقه غرب ایران به دلیل این که به نوعی دارای تمامی مؤلفه‌های لازم برای خود اتکایی و مقاومت است این توان را دارد که در برنامه‌ریزی‌ها مورد عنایت و توجه قرار گیرد.

منابع و مأخذ:

۱. احمدی، سید عباس (۱۳۸۶): «بررسی نقش و موقعیت ایران در نظریه‌های ژئوپولیتیک»، فصلنامه مجلس و راهبرد، شماره ۵۷
۲. ادانی، مهری و منوچهر شاه کرمی (۱۳۹۶): «سنجش توسعه یافتگی شهرستان‌های استان لرستان بر اساس شاخص‌های آموزشی و فرهنگی با استفاده از مدل تاپسیس (Topsis)»، فصلنامه پژوهش‌های مکانی فضایی، شماره ۳
۳. افضلی، رسول و اسلام یاری شگفتی و محمد باقر قالیباف (۱۳۹۲)، «ملی / محلی گرایی بوم شناختی؛ اکولوژیک (رویکردی نو به مقوله مدیریت و آمایش سیاسی فضا در ایران)»، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دوره ۳، شماره ۱۰
۴. باقری، معصومه و ابوالفضل زمانی و محسن زمانی (۱۳۹۵): «بررسی و ارزیابی سیر تحولات تقسیمات کشوری در ایران (با تأکید بر نقش تقسیمات کشوری در روند الگوی تغییرات شهری در ایران)»، فصلنامه مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، سال دوم - شماره ۱/۲
۵. باقری کبورق، علی، (۱۳۷۰): کلیات و مبانی استراتژی و جنگ، تهران: نشر بین‌الملل.
۶. برادن، کتلین، شلی، فرد، (۱۳۸۳): ژئوپولیتیک فراگیر، ترجمه علیرضا فرشچی و حمیدرضا رهنما، تهران: دوره عالی جنگ دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه.
۷. بوفر، آندره، (۱۳۶۶): مقدمه‌ای بر استراتژی، ترجمه مسعود کشاورز، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه ج.ا.ایران.
۸. بیللیس، جان و جیمز ویرتر و الیوت کوهن و کالین گری، (۱۳۸۲): استراتژی در جهان معاصر. جلد دوم. تهران: ابرار معاصر.
۹. پشتدار، علی محمد (۱۳۷۶): لرها و لرستان از دیدگاه ولادیمیر مینورسکی، فصلنامه ایران شناخت، شماره ۷
۱۰. پیشگاهی فرد، زهرا و ناصر سلطانی خلیفانی (۱۳۸۸)، «تحلیل سیاست‌های آمایش سرزمینی ایران و ترکیه در مناطق مرزی هم‌جوار»، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، دوره ۴۲، شماره ۶۹
۱۱. جوئر، والتر، (۱۳۷۳): منطق روابط بین‌الملل، ترجمه داوود حیدری، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ص ۲۴۴.
۱۲. جهان بین، اسماعیل و ماشالله مشهدی، (۱۳۷۶): مناطق استراتژیک جهان، تهران: مرکز تحقیقات اسلامی سپاه.
۱۳. جهان‌تبیغ، رضا و عبدالرضا فرجی راد و حبیب الله سیاری و رحیم سرور (۱۳۹۵): «تحلیل ظرفیت‌های ژئوپولیتیکی کشور یمن در تحولات سریع نظام بین‌الملل (پیچ تاریخی)»، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دوره ۶، شماره ۲۳
۱۴. حافظ نیا، محمد رضا و محمد قصری و حمید و حسین حسینی (۱۳۸۴)، قومیت و سازمان‌دهی سیاسی فضا (مورد: غرب و شمال غرب ایران)، فصلنامه ژئوپولیتیک، شماره ۲
۱۵. حافظ نیا، محمدرضا، (۱۳۸۵): اصول و مفاهیم ژئوپولیتیک، مشهد: انتشارات پاپلی.
۱۶. حسونوند، عباس و مریم سلیمانی تبار و حجت‌الله یزدان پناه (۱۳۹۰): «تبیین فضایی میزان آسایش اقلیمی استان لرستان بر اساس شاخص TCI»، فصلنامه برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)، شماره ۱
۱۷. حیدری، غلامحسین (۱۳۸۴): «نظام ژئوپولیتیک جهانی در قرن ۲۱ و موقعیت ایران»، دومین کنگره انجمن ژئوپولیتیک ایران.

۱۸. خلیلی، محسن (۱۳۹۰): «بایستگی های ژئواکونومیک توسعه ی منطقه ی جنوب شرق ایران»، فصلنامه روابط خارجی، سال سوم، شماره ی چهارم، زمستان ۱۳۹۰، صص. ۸۱-۱۲۴.
۱۹. دادس، کلاوس، (۱۳۸۴): ژئوپولیتیک در جهان متغیر، ترجمه زهرا احمدی پور و عطاالله عبدی. تهران: بلاغ دانش.
۲۰. دوئرتی، جیمز و جیمز فالتزگراف، (۱۳۹۰): نظریه های متعرض در روابط بین الملل، ترجمه وحید بزرگی و علیرضا طیب، تهران: قومس.
۲۱. دهقانی زاده، مجید (۱۳۸۷): «بررسی و تحلیل جایگاه استان های کشور به لحاظ شاخص های بخش صنعت و معدن (با تأکید بر استان یزد)»، فصلنامه برنامه ریزی و بودجه، شماره ۱۰۷.
۲۲. رفیع، حسین (۱۳۸۷): «دانش واژه ژئوپولیتیک و ژئواستراتژی در دنیای اطلاعات (با تأکید بر مورد ایران)»، فصلنامه سیاست، شماره ۷.
۲۳. ساندرز، دیوید، (۱۳۸۰): الگوهای بی ثباتی سیاسی، پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ص ۲۵۱.
۲۴. شولتز، ریچارد، (۱۳۸۱): مطالعات امنیت ملی قبل از جنگ سرد در مراحل بنیادین اندیشه در مطالعات امنیت ملی، ترجمه اصغر افتخاری، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، ص ۸۷.
۲۵. مهکویی، حجت و کاظم جاجرمی و زهرا پیشگاهی فرد (۱۳۹۳)، «تهدیدات زیست محیطی در کشورهای منطقه ی ژئوپولیتیک خلیج فارس با تأکید بر بحران منابع آب»، فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، دوره ۴، شماره ۱۳.